

نشریه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال هفتم، شماره بیست و هفتم، زمستان ۱۳۹۵

شاپا چاپی: ۵۲۲۹-۲۲۲۸، شاپا الکترونیکی: ۳۸۴۵-۲۴۷۶

دریافت: ۱۳۹۴/۳/۴ - پذیرش: ۱۳۹۵/۹/۱۴

<http://jupm.miau.ac.ir/>

صص ۱۴۶-۱۲۷

تحلیلی بر توزیع فضایی مهاجران افغانستانی استان خراسان رضوی طی سال‌های ۹۲-۱۳۸۲ (طرح آمایش ۵ تا ۹)

سیدهادی زرقانی: دانشیار جغرافیا سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد ایران

یونس غلامی: استادیار، گروه جغرافیا و اکوتوریسم دانشکده منابع طبیعی و علوم زمین دانشگاه کاشان، کاشان، ایران

محمد قنبری: دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران*

محمدحسین قیاسی: فرماندهی انتظامی استان خراسان رضوی

سید مصطفی حسینی: دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

چکیده

کشور افغانستان در طول تاریخ خود، شاهد جنگ‌ها و درگیری‌های متعدد داخلی و خارجی بوده است. این امر خود در روند مهاجرت ساکنین این کشور موثر بوده است. حمله اتحاد جماهیر شوروی سابق به این کشور و سپس شعله‌ور شدن نزاع‌های داخلی بعد از خروج نیروهای شوروی، در تسریع روند مهاجرت آنها به کشورهای همسایه خود به ویژه ایران نقش بسزایی داشته است. هدف از این پژوهش بررسی الگوی فضایی پراکندگی مهاجرین افغانستانی در استان خراسان رضوی و تعداد آنها در طی سال‌های مختلف می‌باشد. روش تحقیق این پژوهش توصیفی - تحلیلی می‌باشد. جامعه آماری این پژوهش مهاجرین افغانستانی استان خراسان رضوی در سال ۱۳۹۰ می‌باشد که برابر با ۱۳۰۲۴۲ نفر می‌باشد. برای نشان دادن توزیع فضایی مهاجرین افغانستانی در طی دوره‌های مختلف براساس طرح آمایش اتباع خارجی از نرم افزار GIS استفاده گردیده است. نتایج پژوهش بیان‌گر وجود یک الگوی پراکندگی خاص مهاجران افغانستانی در استان خراسان رضوی می‌باشد چرا که حدود ۹۸ درصد مهاجران افغانستانی در شهرستان‌های مشهد و تربت جام سکونت دارند. همچنین بررسی تعداد مهاجران افغانستانی استان خراسان رضوی طی سال‌های ۹۲-۱۳۸۲ نشان دهنده عدم کاهش آنها می‌باشد. علاوه بر مهاجرین دارای مدرک شناسائی معتبر، بر اساس برآوردهای اداره کل امور اتباع و مهاجرین خارجی استان خراسان رضوی حدود ۱۲۰۰۰۰ نفر مهاجر افغانستانی غیرمجاز در این استان ساکن هستند.

واژه‌های کلیدی: مهاجرین افغانستانی، پراکندگی، استان خراسان رضوی، GIS.

این مقاله مستخرج از طرح پژوهشی اجرایی برنامه‌ریزی و مدیریت یکپارچه مهاجرین افغانستانی استان خراسان رضوی و نقش آن در امنیت استان با حمایت دفتر تحقیقات کاربردی ف.ا. خراسان رضوی است.

۱- مقدمه

۱-۱- طرح مسأله

از دیرباز یکی از واکنش‌های معمولی انسان به شرایط زندگی و راه‌های تجارت برای بهبود شرایط، جابجایی مکان زندگی و مهاجرت بوده است (ایراندوست و دیگران، ۱۳۹۳) در واقع مهاجرت، شکلی از تحرک جغرافیایی یا تحرک مکانی، انسانها بین دو واحد جغرافیایی است و این جابه جایی میتواند، دائمی یا تقریباً دائمی باشد سابقه مهاجرت به تاریخ عمر بشر بر می‌گردد (افراخته، ۱۳۹۵، ۸۴). انسان اولیه همواره مهاجرت و جابجایی‌های مکانی را یگانه راهبرد و راه حل‌گریز از مصائب و مشکلات خود دیده است. مهاجرت یکی از چهار عامل اصلی تغییر و تحول جمعیت بوده و به دلیل ماهیت خود می‌تواند علاوه بر تغییرات دراز مدت و طولانی، آثار سریع و کوتاه مدتی را نیز در تعداد و ساختار جمعیت ایجاد کند (زنجانی، ۱۳۸۰: ۲۷). یکی از مهم‌ترین نوع مهاجرت، مهاجرت بین‌المللی است. پدیده مهاجرت مردم افغانستان به کشورهای همسایه به ویژه ایران از نوع مهاجرت بین‌المللی است. کشور افغانستان در طول تاریخ خود، شاهد جنگ‌ها و درگیری‌های متعدد داخلی و خارجی بوده است. این امر خود در روند مهاجرت ساکنین این کشور موثر بوده است. بنابراین حمله اتحاد جماهیر شوروی سابق به این کشور و سپس شعله‌ور شدن نزاع‌های داخلی بعد از خروج نیروهای شوروی از آن، در تسریع روند مهاجرت نقش بسزایی داشته است (جمشیدی‌ها و علی بابائی، ۱۳۸۱: ۷۲). ایران از شروع جنگ‌های داخلی افغانستان در اواخر دهه

۱۹۷۰ میزبان مهاجرین افغانستانی بوده است (Adelkhah & Olszewska, 2007: 1). مهاجرین افغانستانی علاوه بر کشورهای همسایه به سایر نقاط دنیا هم مهاجرت کرده اند به طوری که ۱۴ درصد مهاجرین خارجی وارد شده به اروپا در سال ۲۰۱۵، ملیت افغانستانی داشته اند (Jawad and others, 2016, p.7). با اشغال افغانستان توسط شوروی در سال ۱۹۷۹ میلادی و شعله‌ور شدن جنگ داخلی و نابسامانی اوضاع داخلی افغانستان از یک سو و نزدیکی و اشتراک نظر بین گروه‌های جهادی افغان و گروه‌های انقلابی در ایران از سوی دیگر در طی سال‌های اولیه پس از انقلاب اسلامی ایران، مهاجرت گروه زیادی از افغانستانی‌ها به سوی ایران آغاز گردید (ناصری، ۱۳۷۹: ۱۶۸). در اوج بحران پناهنده‌های افغانستانی در سال ۱۹۹۲-۱۹۹۱ کشور ایران میزبان بیش از ۳ میلیون افغانستانی بوده اند (Vafa, 2006: 2). جنگ و بی‌نظمی در سه دهه گذشته اثرات مخربی بر مردم افغانستان داشته است (Jackson, 2009: 1) و تحولات افغانستان، کشورهای همسایه را هم تحت تاثیر قرار داده است. احساس ضرورت برای کمک به برادران مسلمان افغانستانی که زیر فشار ارتش شوروی قرار داشتند و مرز گسترده غیر قابل کنترل میان ایران و افغانستان مانع از نظارت دقیق بر ورود افغان‌ها به خاک ایران شد. به همین دلیل بیش از ۹۰ درصد از افغانستانی‌های مهاجر وارد شهرها و روستاهای ایران شدند و برای تأمین مخارج خود مشغول به کار شدند (کریمی موغاری، ۱۳۸۳: ۶۴). مهاجرت افغان‌ها به ایران مشکلات عدیده‌ای برای مردم ایران (بحث اشتغال، امنیت) و برای خود این افراد (بی‌هویتی،

مدهای نامطلوب تاثیرات منفی بر جامعه میزبان باید نسبت به رفع این تاثیرات به خصوص بعد از بازگشت مهاجران به سرزمین خود تلاش کرد (کوشکی، ۱۳۸۱).

شاطریان و گنجی پور (۱۳۸۹): در مقاله ای با عنوان «تاثیر مهاجرت افغان‌ها بر شرایط اقتصادی و اجتماعی شهر کاشان» به این نتیجه رسیده‌اند که خرید زمین و مسکن به وسیله مهاجران افغان موجب کمبود مسکن و افزایش نرخ اجاره در سطح شهر شده است. از تاثیرات اجتماعی حضور مهاجران افغانستانی نیز می‌توان به افزایش جمعیت شهر کاشان، افزایش فقر و شکاف طبقاتی، افزایش نرخ بی سواد و بحران هویت جمعی به علت ازدواج مهاجران با زنان ایرانی اشاره کرد (شاطریان و گنجی پور، ۱۳۸۹).

فخری زاده چنار سوخته (۱۳۹۰): در پایان نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «بررسی عوامل مرتبط با سازگاری مهاجران افغانستانی مطالعه موردی شهرک گلشهر مشهد» به این نتیجه رسیده است که بین متغیرهای میزان استفاده از رسانه‌های افغانستانی، میزان ارتباط با جامعه میزبان، میزان ارتباط با اقوام و خویشان، نگرش مهاجر نسبت به جامعه میزبان و درآمد؛ با سازگاری مهاجران رابطه معناداری وجود دارد. نتایج رگرسیون چندگانه به روش گام به گام نیز نشان داد که پنج متغیر نگرش نسبت به شهروندان جامعه میزبان، پیوند با جامعه میزبان، میزان استفاده از رسانه‌های افغانستانی، میزان استفاده از رسانه‌های غیر افغانستانی، و میزان درآمد بیش‌ترین تاثیر را بر روی متغیر وابسته داشته و در مجموع ۵۳/۱ درصد از

امنیت، استفاده از خدمات آموزشی) ایجاد نمود، در این بین استان خراسان رضوی از مکان‌های اصلی حضور مهاجرین افغانستانی در ایران می‌باشند و ضرورت بررسی روند جمعیتی و پراکندگی این افراد در برنامه‌ریزی‌های آتی استانی و ملی بسیار حائز اهمیت و تاثیر گذار است و لذا اهمیت و ضرورت این پژوهش بیش از پیش آشکار می‌گردد، در واقع مساله اساسی در این پژوهش ارزیابی چگونگی پراکندگی مهاجرین و سنجش عوامل دافعه، جاذبه و شخصی بر اساس تئوری‌های رایج در مهاجرت می‌باشد بنابراین سوال اساسی این پژوهش این است که عوامل اصلی در مهاجرت به ایران چیست و پراکندگی این مهاجرت در این استان به چه صورت است.

۱-۲: اهداف تحقیق

بررسی روند جمعیتی مهاجرین افغانستانی استان خراسان رضوی در سال‌های مختلف
تحلیل الگوی فضایی پراکندگی مهاجرین افغانستانی در استان خراسان رضوی براساس طرح‌های آمایش

۱-۳: پیشینه پژوهش

کوشکی (۱۳۸۱): در مقاله ای با عنوان «مهاجران افغان و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران» به این نتیجه رسیده است که نفس حضور مهاجران در کشور خارجی به صورت اجتناب ناپذیر منجر به بروز تحولات مذهبی، فرهنگی و اجتماعی بر مهاجران و تاثیر پذیری آنان از محیط شده است. با توجه به فرآیند تاثیرات منفی می‌توان دریافت که امکان به صفر رساندن تاثیرات منفی با در نظر گرفتن حجم بالای مهاجران و پراکندگی آنان و نبود نظم و ثبت قانونی در امر مهاجرت، وجود ندارد. اما با توجه به پی آ

۴-۱: سوالات پژوهش

تعداد مهاجرین افغانستانی استان خراسان رضوی نسبت به سال‌های قبل چه تغییری کرده است؟
آیا پراکندگی مهاجران افغانستانی در استان خراسان رضوی دارای الگوی فضایی خاصی است؟

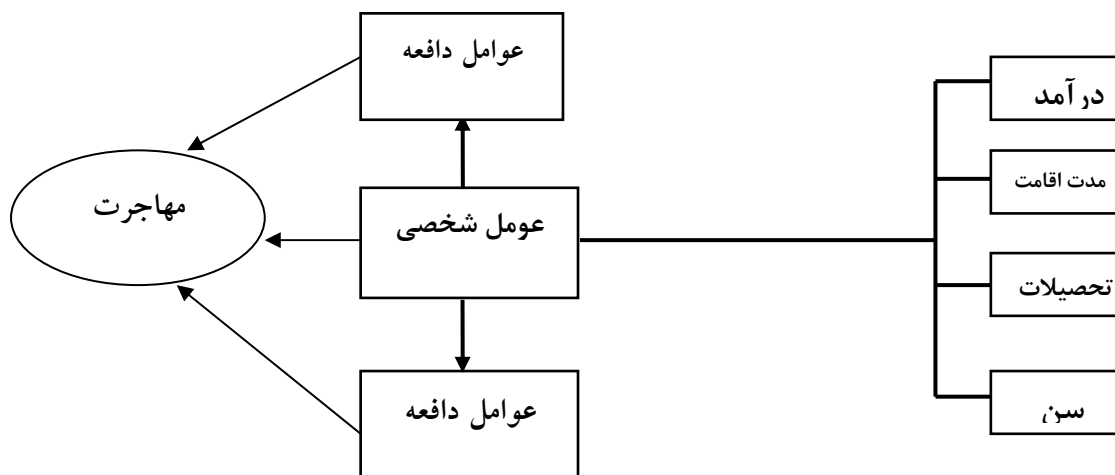
۵-۱- روش تحقیق

روش تحقیق این پژوهش به صورت توصیفی - تحلیلی می‌باشد. جامعه آماری ما در این پژوهش مهاجران افغانستانی استان خراسان رضوی است که تعداد آن‌ها در سال ۱۳۹۰ براساس اطلاعات و آمار اداره کل امور اتباع و مهاجران خارجی استانداری خراسان رضوی، برابر با ۱۳۰۲۴۲ نفر است. فرضیه‌های این پژوهش بر این مبنا می‌باشد که تعداد مهاجران افغانستانی استان خراسان رضوی نسبت به دوره‌های قبل کاهش داشته است و توزیع فضایی مهاجران افغانستانی استان خراسان رضوی دارای الگوی فضایی خاصی است. بر این اساس از نرم افزار Arc GIS برای نشان دادن توزیع فضایی مهاجرین افغانستانی در دوره‌های مختلف و مقایسه تطبیقی تعداد این مهاجرین در طی سال‌های ۹۲-۱۳۸۲ استفاده شده است.

تغییرات متغیر وابسته را تبیین کرده‌اند (فخری زاده، ۱۳۹۰).

Jazayery (2002): در مقاله ای با عنوان "ارتباط توسعه - مهاجرت، مطالعه موردی: کشور افغانستان" بیان می‌کند که بهترین استراتژی برای ساخت مجدد افغانستان، فراهم کردن سریع کمک و نیازهای اساسی است. همچنین بررسی و برنامه ریزی برای توسعه پیوسته با هدف توانا کردن این کشور برای مشارکت در اقتصاد جهانی می‌باشد.

Koepke (2011): در مقاله ای با عنوان "وضعیت افغانستانی‌ها در ایران ۹ سال پس از سرنگون کردن رژیم طالبان در افغانستان" به این نتیجه رسیده اند که در حالی که سیاست بازگشت داوطلبانه در حال اجرا می‌باشد، دولت ایران قدم‌های مثبتی درباره مشکلات ایجاد شده به وسیله کارگران مهاجر غیرقانونی افغانستان برداشته است. مشارکت جامعه بین المللی درباره مسئولیت جمعیت بسیار زیاد مهاجرین افغانستانی در ایران کلیدی می‌باشد و در طی سه دهه گذشته، ایران کمک مالی کمی در ارتباط با این موضوع از سازمان‌های بین المللی مرتبط دریافت کرده است (Koepke, 2011).

نمودار ۱: مدل تحلیلی پژوهش

۲- تعاریف و مبانی نظری

۱-۲- مهاجرت

مهاجرت شکلی از تحرک جغرافیایی یا تحرک مکانی انسان‌هاست که بین دو واحد جغرافیایی صورت می‌گیرد که این جابجایی می‌تواند به صورت دائمی یا تقریباً دائمی باشد (بیک محمدی و مختاری ملک آبادی، ۱۳۸۲: ۲۲). گروهی که اثرات آن در ویژگی‌ها و ترکیب جمعیت، گاه بیش از اثرات زاد و ولد و مرگ و میر است، چرا که اعضای یک خانوار با هم به دنیا نمی‌آیند و با هم از دنیا نمی‌روند، مگر در سوانح طبیعی، ولی اغلب اعضای خانوارها (با فاصله کم) با هم مهاجرت می‌کنند و حتی در مواردی چندین خانوار یا کلیه ساکنان یک منطقه به لحاظ وجود عوامل و یا عامل واحدی مانند گسترش واحدهای تولیدی، خشونت وضعیت اقلیمی یا نظایر این‌ها با هم کوچ می‌کنند (جوان، ۱۳۹۰: ۳۱۵-۳۱۶).

۲-۲- پناهنده

ماده ۱ کنوانسیون ۱۹۵۱ تعریف فراگیری از پناهنده ارائه داده و می‌گوید: پناهنده کسی است که به علت ترس موجه از این که به علل مربوط به نژاد یا مذهب یا ملیت یا عضویت در بعضی گروه‌های اجتماعی یا داشتن عقاید سیاسی تحت شکنجه قرار گیرد، در خارج از کشور محل سکونت عادی (کشور اصلی خود) به سر می‌برد و نمی‌تواند و یا به علت ترس مذکور نمی‌خواهد، خود را تحت تابعیت آن کشور قرار دهد یا در صورتی که فاقد تابعیت است و پس از چنین حوادثی در خارج از کشور محل سکونت دائمی خود به سر می‌برد، نمی‌تواند یا به علت ترس

مذکور نمی‌خواهد به آن کشور بازگردد. طبق تعریف مزبور:

الف) پناهنده از نظر منابع بین‌المللی، بیگانه‌ای است در کشور پذیرنده که به دلیل ترس از تعقیب و نیز نجات جان، مال و آزادی خود، به کشور دیگری پناهنده می‌شود.

ب) عنصر اساسی در علت پناهندگی ترس موجه از تعقیب و آزار است که تشخیص و احراز آن، با کشور پذیرنده است و آن کشور با بررسی همه جانبه در مورد دلایل درخواست پناهندگی، یا این دلایل را می‌پذیرد و یا رد می‌کند (روابط عمومی کمیساریای عالی سازمان ملل متحد در امور پناهندگان دفتر تهران، ۱۳۸۷: ۸).

۲-۳- طرح آمایش اتباع خارجی

مسئولیت رسیدگی به امور پناهندگان بر عهده اداره کل امور اتباع و مهاجران خارجی وزارت کشور (بافیا BAFIA) و ادارات تابعه مستقر در استانداری‌ها است. از مهم‌ترین فعالیت‌هایی که توسط بافیا انجام می‌شود، صدور و تمدید مجوز پناهندگی که به اختصار "آمایش" نامیده می‌شود. طرح‌های آمایش با هدف سرشماری مهاجرین خارجی در کشور انجام می‌شود که عموماً هر ساله انجام می‌شود (www.moi.ir).

۲-۴- نظریات

در این قسمت به برخی از نظریه‌های مربوط به مهاجرت اشاره می‌گردد:

۲-۴-۱- نظریه لاری ساستاد^۱

لاری ساستاد به مسأله مهاجرت از دیدگاه سرمایه گذاری می‌پردازد. وی الگوی سرمایه انسانی در مهاجرت را تصمیمی برای سرمایه گذاری فردی معرفی می‌نماید. با توجه به سطح مهاجرت، افراد ارزش فعلی سرمایه انسانی را در مقصد و در مقایسه با موقعیتی که در مبدأ دارند، محاسبه می‌کنند. اگر بازده خالص هزینه فعلی مهاجرت در مقصد بزرگ‌تر از بازده کشور مبدأ باشد، مهاجرت رخ می‌دهد. ساستاد، در الگوی خود، به هزینه‌های مهاجرت و درآمدهای قابل انتظار مبدأ و مقصد می‌پردازد و آن‌ها را از مهم‌ترین عوامل موثر بر مهاجرت می‌داند. در این حالت، هزینه انتقال شامل هزینه‌های مالی (مانند هزینه مسافرت، تفاوت در هزینه زندگی، درآمد پیشین در هنگام مهاجرت) همچنین شامل افزایش هزینه‌های روانی (برای نمونه جدایی از خانواده و دوستان) می‌شود. بر اساس این نظر، هر نوع ارزشیابی شخصی از سود و زیان به خصوصیات فردی - مانند سن، جنس، تحصیل، بستگی دارد. فرد مهاجر تمامی این هزینه‌ها را محاسبه می‌کند و درآمد مورد انتظار در مقصد و درآمد مورد انتظار در مبدأ را مورد توجه قرار می‌دهد و با مقایسه آن‌ها، برای مهاجرت تصمیم گیری می‌نماید و مهاجرت زمانی صورت می‌گیرد که هزینه واقعی مهاجرت کمتر از درآمد قابل انتظار مقصد باشد. به نظر او مهاجر وقتی اقدام به مهاجرت می‌کند که این امر دارای بازده اقتصادی باشد در غیر این صورت حتی اگر درآمد قابل انتظار در مقصد

بیش از درآمد مبدأ باشد باز هم مهاجرتی انجام نمی‌گیرد (کریمی، ۱۳۹۲: ۳۹).

۲-۴-۲- نظریه جاذبه و دافعه ۲ دوری توماس^۳

در سال ۱۹۴۱ میلادی نظریه مشهور دیگری به نام جاذبه- دافعه را دوری توماس مطرح کرد این نظریه برای تبیین مهاجرت، بر عدم تعادل اجتماعی- اقتصادی میان کشورهای مبدأ و کشورهای مقصد متمرکز می‌شود و بیان می‌دارد که وجود عدم تعادل‌های اجتماعی- اقتصادی در کشور مبدأ، موجب دفع افراد از این کشورها می‌شود، و برعکس، در کشورهای مقصد عوامل اجتماعی- اقتصادی به صورتی در کنار هم قرار گرفته‌اند که افراد را جذب می‌نماید و تا زمانی که عوامل دافعه در کشورهای مبدأ پا برجا هستند و در مقابل بر عوامل جاذبه در کشورهای مقصد افزوده می‌شود روند مهاجرت ادامه خواهد یافت. در واقع، الگوهایی که مهاجران را تابعی از بیکاری می‌دانند عمدتاً در چارچوب نظریه جاذبه- دافعه مطرح شده‌اند: به طوری که افزایش بیکاری مبدأ (عامل دافعه) انگیزه مهاجرت را از آن نقطه به نقاطی که سطوح بیکاری در آن‌ها کم و یا فرصت‌های شغلی بیشتری در دسترس باشد (عامل جاذبه) فراهم می‌کند. توماس به سن مهاجران نیز اشاره می‌کند. به نظر وی: افراد در آخرین سال‌های نوجوانی تا اوایل سی سالگی نسبت به دیگر گروه‌های سنی به مهاجرت راغب‌تر هستند (فخری زاده چنار سوخته، ۱۳۹۰: ۴۵-۴۶).

۲-۴-۳- نظریه جاذبه و دافعه ۴ اورت اس. لی^۵

2- Pull and Push

3- D.S.Thomas

4- pull and push

1- Sjastad

ج- موانع موجود در جریان مهاجرت از مبدأ به مقصد.

د- عوامل شخصی

برآیند این چهار دسته عوامل تصمیم شخص را برای مهاجرت رقم می‌زند. افرادی که در یک حوزه زندگی می‌کنند آشنایی بلا واسطه و غالباً بلند مدتی را با حوزه زندگی خویش دارند و معمولاً قادرند که داوری‌های صبورانه ای را در مورد آن‌ها در نظر داشته و رسیدگی کنند. برای برخی تخصص‌ها که تقاضا برای آن‌ها در مبدأ کم ولی در مناطق بزرگ بسیار است. مهاجرت یک اجبار می‌شود. بنابراین مهندسان و اساتید نیز مهاجرت می‌کنند (فخری زاده چنار سوخته، ۱۳۹۰: ۴۷-۴۸). لی نظریه مهاجرت خود را به عنوان چارچوبی مفهومی که حاوی عواملی از مبدأ و مقصد، مجموعه موانع مداخله کننده و مجموعه ای از عوامل شخصی است، به منظور تنظیم فرضیه‌های عمومی در خصوص حجم مهاجرت، گسترش جریان و ضد جریان مهاجرت و خصوصیات مهاجران به کار می‌برد. با تلفیق همه عوامل، لی نتیجه می‌گیرد که مهاجران با در نظر گرفتن عوامل مثبت در مقصد (مثل تحرک بیشتر به واسطه سن، تحصیلات یا تجربه و مهارت) و با در نظر گرفتن عوامل منفی در مبدأ، منطقه‌ای را انتخاب می‌کنند؛ بنابراین مهاجرت یک انتخاب دوجانبه است (موتقی جدیدی و خاتون آبادی، ۱۳۸۸: ۹۵).

۳- یافته‌های تحقیق

در ابتدای بحث به بررسی تعداد مهاجران افغانستانی در کشور ایران طی سال‌های ۱۳۵۹ تا ۱۳۸۴ پرداخته می‌شود. همان طور که در جدول زیر مشاهده می‌شود، بیشترین تعداد مهاجران افغانستانی در ایران

در سال (۱۹۶۶ میلادی) اورت اس.لی در قالب نظریه دفع و جذب به تحلیل عوامل میانی بین مبدأ و مقصد می‌پردازد. او معتقد است که مهاجرت به معنای تغییر دائم یا به نسبت دائمی محل اقامت است. هر مهاجرتی از دید او مبدأ و مقصدی دارد و نیز سلسله ای از عوامل در آن نقش دارند. لی با ارائه یک طرح جامع چنین فرض می‌کند که در صورتی که برآیند عوامل برانگیزنده و بازدارنده مثبت باشد میل به مهاجرت در فرد پیدا می‌شود و اگر چنانچه عوامل شخصی نتواند این تمایل را از بین ببرد و موانع موجود در جریان مهاجرت نیز تأثیر بازدارنده ای اعمال نکند، مهاجرت عینیت می‌یابد و فرد حرکت خود را از مبدأ به مقصد آغاز می‌کند. وی وجود امکانات آموزشی بیشتر، اشتغال و درآمد را در مبدأ از جمله عوامل جاذبه به حساب می‌آورد و در مقابل هزینه‌های بالای زندگی جدید، دوری از خانه و کاشانه و آلودگی محیط زیست را از عوامل دافع محسوب می‌دارد. نکته قوت نظریه لی تأکید درست و به جای او درباره عوامل شخصی است تحت تأثیر این عوامل است که برخی از افراد مهاجرت را ترجیح می‌دهند و به آن مبادرت می‌ورزند و برخی دیگر در محل سکونت خود باقی می‌مانند.

در این مدل چهار دسته از عوامل مهاجرت متخصصان را مشخص می‌کند:

الف- عوامل موجود در مبدأ (انگیزنده یا بازدارنده) یا عوامل دفع کننده.

ب- عوامل موجود در مقصد (برانگیزنده) یا عوامل جذب کننده.

بر اساس آمار رسمی مربوط به سال ۱۳۷۰ با رقم ۳ میلیون نفر است و کمترین تعداد هم مربوط به سال- های اولیه ورود مهاجران افغانستانی به ایران با رقم ۲۰۰۰۰۰ نفر در سال ۱۳۵۹ است.

جدول ۱: تعداد مهاجران افغانستانی در ایران طی سال‌های ۱۳۵۹ تا ۱۳۸۴

سال	۱۳۵۹	۱۳۶۰	۱۳۶۱	۱۳۶۲	۱۳۶۳	۱۳۶۴	۱۳۶۵	۱۳۶۶	۱۳۶۷
تعداد	۲۰۰۰۰۰	۵۰۰۰۰۰	۸۰۰۰۰۰	۱۲۰۰۰۰۰	۱۵۰۰۰۰۰	۱۸۰۰۰۰۰	۲۰۰۰۰۰۰	۲۲۲۱۰۰۰	۲۷۰۰۰۰۰
سال	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶
تعداد	۲۹۰۰۰۰۰	۲۹۴۰۰۰۰	۳۰۰۰۰۰۰	۲۹۰۰۰۰۰	۲۷۰۰۰۰۰	۱۶۲۳۳۳۱	۱۴۲۹۰۳۸	۱۴۱۴۶۵۹	۱۴۱۱۷۵۹
سال	۱۳۷۷	۱۳۷۸	۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	-
تعداد	۱۴۰۰۷۲۲	۱۳۲۵۷۲۴	۱۴۸۲۰۰۰	۱۴۸۲۰۰۰	۱۱۰۴۹۰۹	۹۳۴۶۹۹	۹۵۲۸۰۲	-	-

ماخذ: (محمودیان، ۱۳۸۶: ۴۹).

آمارهای مختلفی از طرف سازمان‌ها و نهادهای مختلف است. در این پژوهش هم با چنین مشکلی روبه‌رو می‌باشیم به طوری که براساس آمار ارائه شده از طرف مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۰ تعداد مهاجران افغانستانی استان خراسان رضوی در سال ۱۳۹۰ برابر با ۲۰۵۸۵۹ نفر است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰)، این در حالی است که آمار ارائه شده از طرف اداره کل امور اتباع و مهاجران خارجی استانداری خراسان رضوی در سال ۱۳۹۰ بیانگر آماری متفاوت نسبت به آمار ارائه شده از طرف مرکز آمار ایران است. از آنجا که سازمان مسئول و اصلی در بحث مهاجران خارجی در استان خراسان رضوی، اداره کل امور اتباع و مهاجران خارجی استانداری خراسان رضوی است و همچنین وجود اطلاعات تفصیلی‌تر و دقیق‌تر با توجه به وضعیت سکونت این افراد در شهرستان‌های مختلف استان خراسان رضوی، برای اطمینان بیشتر نسبت به تحلیل‌هایی که باید در طی روند پژوهش انجام بگیرد، از آمار مربوط به اداره کل امور اتباع و مهاجران خارجی استانداری خراسان رضوی استفاده شده است.

همان‌طور که در جدول ۱ مشخص است تعداد مهاجران افغانستانی در طی سال‌های ۱۳۵۹ تا ۱۳۷۰ یک روند صعودی داشته است و از تعداد ۲۰۰۰۰۰۰ نفر در سال ۱۳۵۹ به تعداد ۳۰۰۰۰۰۰ نفر در سال ۱۳۷۰ افزایش یافته است ولی از سال ۱۳۷۰ به بعد، تعداد مهاجران روندی کاهشی به خود گرفته است و این روند تا سال ۱۳۷۸ ادامه داشته است و در این سال به تعداد ۱۳۲۵۷۲۴ نفر رسیده است. طی سال- های ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۴ هم تعداد مهاجران افغانستانی در کشور دارای چند مرحله نزولی و صعودی بوده است تا اینکه در نهایت در سال ۱۳۸۴ به رقم ۱۲۰۰۰۰۰۰ نفر رسیده است و در آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۰ هم این تعداد بر اساس آمار ارائه شده مرکز آمار ایران به تعداد ۱۴۵۲۵۱۳ نفر رسیده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰).

۳-۱: تعداد مهاجران افغانستانی طی سال‌های مختلف در استان خراسان رضوی براساس طرح‌های آمایش

یکی از مشکلات اصلی در بحث طرح‌ها و مطالعات مختلف در کشور ما، عدم وجود آمار صحیح یا ارائه

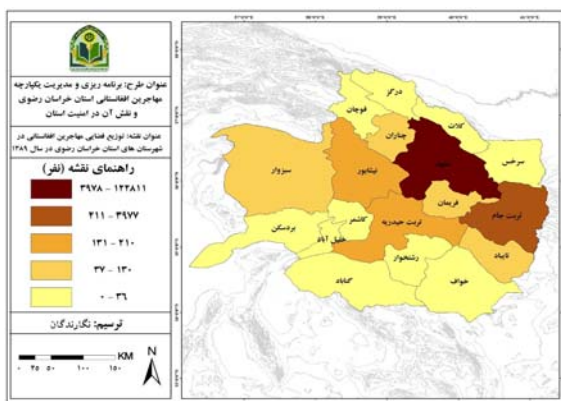
و تمامی اطلاعات مربوط به شهرستان‌های استان را شامل نمی‌شد، در این پژوهش اقدام به مطالعه تعداد مهاجران افغانستانی استان خراسان رضوی از طرح آمایش ۵ به بعد گردید. در ادامه جدول مربوط به تعداد مهاجران افغانستانی در شهرستان‌های مختلف استان خراسان رضوی از طرح آمایش ۵ (سال ۱۳۸۸) تا طرح آمایش ۹ (سال ۱۳۹۲) آورده شده است.

با توجه به اینکه موضوع این پژوهش مربوط به مهاجران افغانستانی در استان خراسان است، لذا در ادامه به بررسی تعداد مهاجران افغانستانی در شهرستان‌های مختلف استان خراسان رضوی براساس طرح‌های آمایش انجام شده توسط اداره کل اتباع و مهاجران خارجی استانداری خراسان رضوی، پرداخته می‌شود. از آنجا که اطلاعات مربوط به طرح‌های آمایش قبل از طرح آمایش ۵، کامل نبوده است

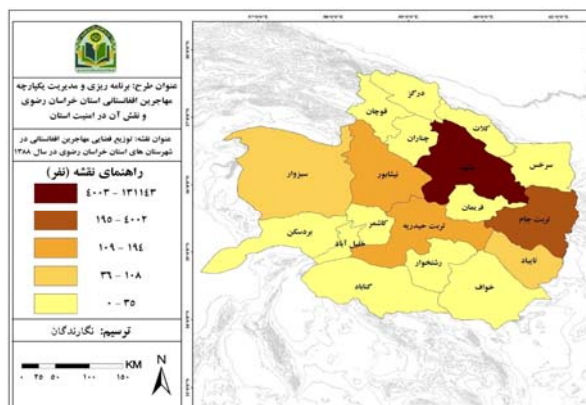
جدول ۲: تعداد مهاجران افغانستانی در شهرستان‌های استان خراسان رضوی در سال‌های ۹۲-۱۳۸۸

نام شهرستان	آمایش ۵ (۱۳۸۸)	آمایش ۶ (۱۳۸۹)	آمایش ۷ (۱۳۹۰)	آمایش ۸ (۱۳۹۱)	آمایش ۹ (۱۳۹۲)
بردسکن	۱۱	۱۴	۹	۴	۹
تایباد	۱۰۸	۱۳۰	۲۰۷	۶۵	۱۴۰
تربت جام	۴۰۰۲	۳۹۷۷	۴۱۱۶	۴۱۵۹	۴۳۱۰
تربت حیدریه	۱۸۳	۲۱۰	۲۴۰	۴۷	۲۰۳
چناران	۳۰	۵۷	۶۳	۱۹	۳۷
خلیل آباد	۰	۰	۰	۰	۰
خواف	۲۶	۳۶	۵۱	۳۰	۳۵
درگز	۰	۲	۱	۱	۱
رشتخوار	۰	۰	۰	۰	۰
سبزوار	۸۲	۹۵	۱۰۵	۴۱	۷۷
سرخس	۷	۹	۱۰	۵	۱
فریمان	۳۵	۵۲	۷۷	۲۲	۷۴
قوجان	۱۱	۱۹	۳۷	۱۵	۱۸
کاشمر	۱۸	۱۹	۲۳	۱۷	۲۵
کلات	۰	۰	۰	۰	۰
گناباد	۲	۱۱	۹	۵	۵
مشهد	۱۳۱۱۴۳	۱۲۲۸۱۱	۱۱۸۵۰۶	۱۳۸۴۲۹	۱۳۰۷۰۰
نیشابور	۱۹۴	۱۹۴	۲۷۳	۲۲۹	۲۲۷
جمع کل	۱۳۵۸۵۲	۱۲۷۶۳۶	۱۲۳۷۲۷	۱۴۳۰۸۸	۱۳۵۸۶۲

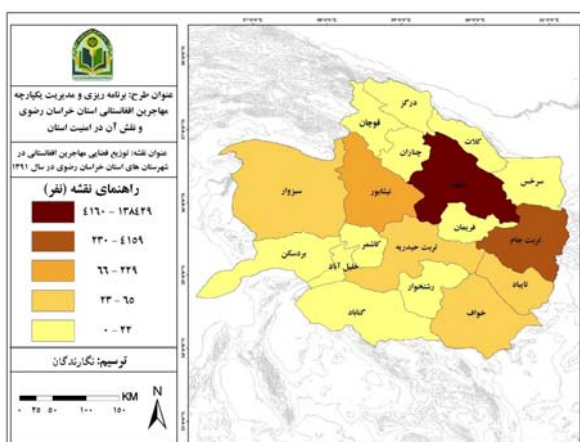
منبع: (اداره کل امور اتباع و مهاجران خارجی استانداری خراسان رضوی، ۱۳۹۲).

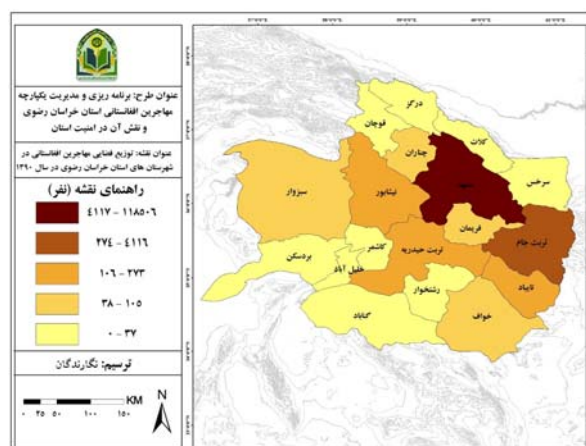
آمایش ۶

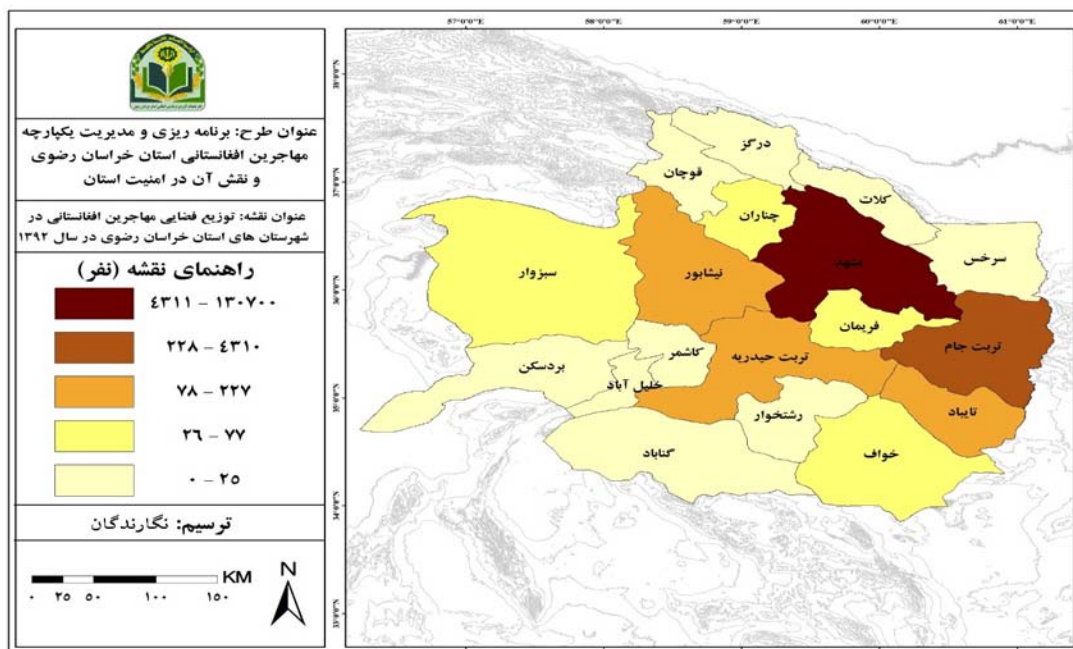
آمایش ۵

آمایش ۸

آمایش ۷

شکل ۱: توزیع فضایی مهاجران افغانستانی در شهرستان‌های استان خراسان رضوی در طرح‌های آمایش
 مأخذ: (اداره کل امور اتباع و مهاجران خارجی استانداری خراسان رضوی).

۴- مقایسه پراکنندگی مهاجرین در دوره‌های مختلف آمایش

براساس نتایج مستخرج از طرح آمایش ۵ اداره کل اتباع و مهاجران خارجی استانداری خراسان رضوی که در سال ۱۳۸۸ انجام شده است، تعداد مهاجران افغانستانی در این استان برابر با ۱۳۵۸۵۲ نفر است. در شکل ۱ چگونگی توزیع فضایی مهاجران افغانستانی را در شهرستان‌های استان خراسان رضوی در سال ۱۳۸۸ را می‌توان مشاهده کرد.

طرح آمایش ۵: همان طور که در شکل ۱ و جدول ۲ مشخص است بیش‌ترین مهاجران افغانستانی در استان خراسان رضوی در شهرستان مشهد قرار دارند که تعداد آن‌ها برابر با ۱۳۱۱۴۳ است. به بیان دیگر در مجموع حدود ۹۶٫۵ درصد از مهاجران افغانستانی استان خراسان رضوی در شهرستان مشهد اقامت دارند. پس از شهرستان مشهد شهرستان تربت جام با ۴۰۰۲ اسکان ۴۰۰۲ نفر از مهاجران افغانستانی در رتبه دوم در استان قرار دارد و به لحاظ درصد، این تعداد مهاجران افغانستانی در شهرستان تربت جام، ۲٫۹۶ درصد از کل مهاجران افغانستانی استان خراسان رضوی را شامل می‌شود. درباره شهرستان تربت جام ذکر این نکته حائز اهمیت است که در این شهرستان مکانی با عنوان "مهمان شهر" قرار دارد. در جمهوری اسلامی ایران کمتر از ۳ درصد از پناهندگان در اردوگاه‌هایی ساکن‌اند که به دلیل وسعت خدمات در آن‌ها، "مهمان شهر" نامیده می‌شوند. مهمان شهرها از کلیه خدمات شهری، آب، برق، تلفن، حمام، نانوايي، درمانگاه، کتابخانه و مدارس و مواردی دیگر

برخوردارند. مدیریت داخلی مهمان شهر هم بر عهده پناهندگان است. در مهمان‌شهر تربت جام، به مهاجران افغانستانی که تمایل به سکونت در این محل دارند و متاهل هم هستند، پس از تایید اداره کل اتباع و مهاجران خارجی استانداری خراسان رضوی اجازه اقامت در این مهمان شهر داده می‌شود و ساکنین افغانستانی در این مهمان شهر از کلیه امکانات زندگی اعم از آموزشی، بهداشتی، ورزشی و تفریحی و ... برخوردار می‌باشند و هزینه بسیار کمی آن هم برای امور خدمات شهری و برخی دیگر از هزینه‌های دیگر این مجموعه از آن‌ها دریافت می‌شود و اکثر هزینه‌های این مهمان شهر توسط اداره کل اتباع و مهاجران خارجی استانداری خراسان رضوی و با همکاری کمیساریای عالی سازمان ملل پرداخت می‌شود. پس از شهرستان تربت جام، شهرستان نیشابور با اسکان ۱۹۴ نفر از مهاجران افغانستانی استان خراسان رضوی در رتبه سوم قرار دارد و سایر شهرستان‌های استان هم دارای وضعیت مشابهی می‌باشند. در شهرستان‌های خلیل آباد، درگز، رشتخوار و کلات هم هیچ یک از مهاجران افغانستانی سکونت نداشته‌اند. نکته قابل ذکر درباره شهرستان‌های مرزی استان خراسان رضوی که شامل شهرستان‌های درگز، کلات، سرخس، تربت جام، تایباد و خواف است، این است که هیچ یک از این افراد اجازه سکونت در این شهرستان‌های مرزی را ندارند مگر اینکه همسر ایرانی داشته باشند و همسر آن‌ها هم در آن شهرستان‌ها ساکن باشد. وضعیت

شهرستان تربت جام هم تنها به دلیل وجود مهمان شهر دارای تعداد زیادی از مهاجران افغانستانی است. طرح آمایش ۶: طرح آمایش ۶ اداره کل اتباع و مهاجران خارجی استانداری خراسان رضوی در سال ۱۳۸۹ برگزار گردید و براساس نتایج این طرح شهرستان مشهد با داشتن تعداد ۱۲۲۸۱۱ نفر از مجموع ۱۲۷۶۳۶ نفر مهاجر افغانستانی دارای بیشترین تعداد مهاجر افغانستانی در بین شهرستان-های استان خراسان رضوی است که این تعداد مهاجر افغانستانی در شهرستان مشهد ۹۶٫۲ درصد کل مهاجران افغانستانی در استان را تشکیل می‌دهند. پس از شهرستان مشهد، شهرستان تربت جام با داشتن تعداد ۳۹۷۷ نفر مهاجر افغانستانی که ۳٫۱۱ درصد کل مهاجران استان را تشکیل می‌دهد، در رتبه دوم قرار دارد و شهرستان تربت حیدریه با ۲۱۰ نفر (۰٫۱۶ درصد کل مهاجران) در رتبه سوم قرار دارد. شهرستان‌های خلیل آباد، رشتخوار و کلات هم در این طرح فاقد مهاجران افغانستانی بوده‌اند. البته دلیل اینکه طی طرح‌های آمایش در شهرستان‌های خلیل آباد، رشتخوار و کلات هیچ‌گونه مهاجر افغانستانی وجود نداشته است را می‌توان در شکل‌گیری و مستقل شدن این شهرستان‌ها در طی چند سال اخیر دانست.

طرح آمایش ۷ (سال ۱۳۹۰): تعداد مهاجران افغانستانی استان خراسان رضوی براساس طرح آمایش ۷ که در سال ۱۳۹۰ برگزار گردید، برابر با ۱۲۳۷۲۷ نفر است. در این طرح هم همچون طرح-

های قبلی آمایش، شهرستان مشهد دارای بیشترین تعداد مهاجران افغانستانی در استان خراسان رضوی است. به طوری که ۹۵٫۷۸ درصد مهاجران (۱۱۸۵۰۶ نفر) در این سال در شهرستان مشهد اقامت داشته‌اند و ۳٫۳۲ درصد مهاجران (۴۱۱۶ نفر) در شهرستان تربت جام (مهمان شهر) سکونت داشته‌اند. در این طرح، شهرستان نیشابور با ۲۷۳ نفر در رتبه سوم قرار دارد. شهرستان‌های خلیل آباد، رشتخوار و کلات هم مثل طرح آمایش ۶ فاقد مهاجر افغانستانی است. از جهت تعداد مهاجران افغانستانی در شهرستان‌های مختلف استان خراسان رضوی در طی طرح‌های آمایش ۵، ۶ و ۷ تنها تفاوت قابل ذکر مربوط به جا به جا شدن شهرستان‌هایی که در رتبه سوم قرار دارند، مربوط می‌شود. به طوری که در طرح آمایش ۵ شهرستان نیشابور، طرح آمایش ۶ شهرستان تربت حیدریه و در طرح آمایش ۷ شهرستان نیشابور در رتبه سوم قرار دارند.

طرح آمایش ۸ (سال ۱۳۹۱): نتایج مستخرج از طرح آمایش ۸ نسبت به طرح آمایش ۷ بیان‌گر افزایش تعداد مهاجران افغانستانی طی این طرح نسبت به طرح قبلی است. به طوری که تعداد مهاجران در طرح آمایش ۸ با افزایش ۱۹۳۶۱ نفری به تعداد ۱۴۳۰۸۸ نفر در سال ۱۳۹۱ رسید. در این طرح هم مثل چند طرح قبلی، شهرستان مشهد با ۱۳۸۴۲۹ نفر (۹۶٫۷۴ درصد) دارای بیشترین تعداد مهاجران افغانستانی در استان خراسان رضوی است. پس از مشهد، شهرستان تربت جام با تعداد ۴۱۵۹ نفر (۲٫۹ درصد) در رتبه

آمایش هستند، به عنوان پناهنده در کشور ما شناخته شده‌اند و کمیساریای عالی سازمان ملل در امور پناهندگان بر وضعیت آن‌ها در کشورهای مختلف دنیا از جمله ایران و استان خراسان رضوی نظارت می‌کند. به غیر از این افرادی که دارای کارت آمایش هستند و به عنوان پناهنده پذیرفته شده‌اند، عده‌ای هم دارای مدرک معتبر اقامت در ایران به عنوان گذرنامه (پاسپورت) هستند که از طرف پلیس اطلاعات و امنیت عمومی فرماندهی انتظامی استان خراسان رضوی، اداره گذرنامه صادر می‌شود و اداره گذرنامه جزء بخش‌های زیرمجموعه نیروی انتظامی کشور و فرماندهی انتظامی استان خراسان رضوی است. حال آن‌که اداره کل امور اتباع و مهاجران خارجی استانداری خراسان رضوی جزء زیرمجموعه وزارت کشور محسوب می‌شود. براساس اعلام پلیس اطلاعات و امنیت عمومی فرماندهی انتظامی استان خراسان رضوی، اداره گذرنامه به طور کلی حدود ۳۲۰۰۰ نفر از مهاجران افغانستانی با مدرک گذرنامه در استان خراسان رضوی وجود دارد (پلیس اطلاعات و امنیت عمومی فرماندهی انتظامی استان خراسان رضوی، اداره گذرنامه، ۱۳۹۲)، که این رقم در برخی سال‌ها بنا به دلایلی افزایش و در برخی سال‌ها کاهش پیدا می‌کند ولی تعداد ۳۲۰۰۰ نفر تعداد متوسط مهاجران افغانستانی دارای مدرک گذرنامه در استان خراسان رضوی است.

براساس برآوردهای اداره کل اتباع و مهاجران خارجی استانداری خراسان رضوی علاوه بر این تعداد مهاجر مجاز افغانستانی در استان خراسان

دوم و شهرستان نیشابور با ۲۲۹ نفر در رتبه سوم قرار دارند. شهرستان‌های خلیل آباد، رشتخوار و کلات هم همچون دوره‌های قبل طرح آمایش فاقد مهاجران افغانستانی است. در ادامه چگونگی توزیع فضایی مهاجران افغانستانی در شهرستان‌های استان خراسان رضوی در طرح آمایش ۸ نشان داده شده است.

طرح آمایش ۹ (سال ۱۳۹۲): تعداد مهاجران افغانستانی در طرح آمایش ۹ در استان خراسان رضوی برابر با ۱۳۵۸۶۲ نفر است که نسبت به طرح آمایش ۸ (سال ۱۳۹۱) کاهش ۷۲۲۶ نفری را نشان می‌دهد. شهرستان‌های مشهد، تربت جام و نیشابور هم به ترتیب با ۱۳۰۷۰۰ نفر (۹۶,۲ درصد)، ۴۳۱۰ نفر (۳,۱۷ درصد) و ۲۲۷ نفر (۰,۱۶ درصد) بیش‌ترین تعداد مهاجران افغانستانی را در خود جای داده‌اند. در شهرستان‌های درگز، سرخس و گناباد هم تعداد مهاجران افغانستانی کمتر از ۱۰ نفر بوده است. همچنین همچون طرح‌های آمایش قبلی شهرستان‌های کلات، رشتخوار و خلیل آباد فاقد مهاجر افغانستانی بوده‌اند. در شکل ۵ توزیع فضایی مهاجران افغانستانی در شهرستان‌های استان خراسان رضوی نشان داده شده است.

براساس آمار موجود اداره کل اتباع و مهاجران خارجی استانداری خراسان رضوی در طی چند سال اخیر تقریباً ۱۵۰۰۰۰ نفر مهاجر افغانستانی در استان خراسان رضوی دارای کارت آمایش وجود دارد (اداره کل امور اتباع و مهاجران خارجی استانداری خراسان رضوی، ۱۳۹۲). افرادی که دارای کارت

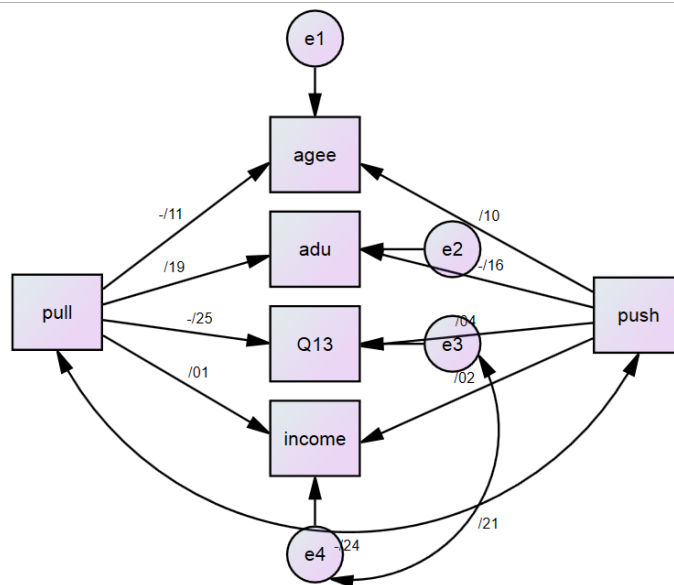
رضوی، حدود ۱۲۰۰۰۰ نفر هم به صورت غیرمجاز در این استان سکونت دارند که هیچ گونه اطلاع دقیقی از مکان زندگی و سایر اطلاعات آنها وجود ندارد. با توجه به مصوبه شورای عالی امنیت ملی در سال ۱۳۸۹ باید طی ۳ سال تمامی مهاجران خارجی مجاز و غیر مجاز پس از شناسائی دقیق، ساماندهی شوند (اداره کل اتباع و مهاجران خارجی استانداری خراسان رضوی، ۱۳۹۲). بر همین اساس در سال ۱۳۸۹ طرح سرشماری و ساماندهی اتباع خارجی غیرمجاز در استان آغاز شد و در مرحله اول حدود ۶۵۰۰۰ نفر از اتباع غیرمجاز جهت شرکت در طرح اعلام مراجعه کردند که در ادامه مراحل اجرایی طرح حدود ۳۷۰۰۰ نفر موفق به دریافت پاسپورت و جهت اخذ روادید محدود به مراجع ذیصلاح مراجعه داشته‌اند و ۲۸۰۰۰ نفر از این ۶۵۰۰۰ نفر موفق به دریافت مدارک لازم نشدند. به غیر از این ۶۵۰۰۰ نفر براساس برآوردهای اداره کل اتباع و مهاجران خارجی استانداری خراسان رضوی حدود ۳۰۰۰۰ نفر فاقد هویت و هر گونه مدرک شناسائی هستند و حدود ۲۵۰۰۰ نفر هم یا از اعتبار مدرکشان گذشته و از استان‌های دیگر کشور به طور غیرقانونی وارد استان خراسان رضوی شده‌اند و در این استان اسکان یافته‌اند. مجموع افراد اعلام شده در چند سطر بالا رقم ۱۲۰۰۰۰ نفر را نشان می‌دهد و لازم به ذکر است هدف نهائی از سرشماری اتباع خارجی غیرمجاز، پس از شناسائی این افراد، انجام اقدامات لازم جهت برگشت این افراد به کشورهای مبدأ آنها بوده است.

لازم به ذکر است این طرح ابتدا به صورت پایلوت در استان خراسان رضوی اجراء گردید تا پس از مشخص شدن نتایج و نقاط ضعف و قوت احتمالی آن در سایر استان‌های کشور هم عملیاتی و اجرایی گردد. در طی این طرح از طریق اداره گذرنامه و پلیس مهاجرت فرماندهی انتظامی استان خراسان رضوی برای حدود ۳۷۰۰۰ نفر از این اتباع غیرمجاز که تقریباً تمامی آنها تابعیت افغانستانی داشته‌اند، "روادید محدود اقامت" یک ساله صادر گردیده است. البته وضعیت اعتبار مدارک آنها ۳ ماه بوده است و پس از هر ۳ ماه تا حداکثر مدت یکسال قابل تمدید بوده است. صدور مجوز لازم از طرف اداره گذرنامه و پلیس مهاجرت فرماندهی انتظامی استان خراسان رضوی برای این ۳۶۰۰۰ نفر باعث ایجاد بار حقوقی برای کشور ما گردید. لازم به ذکر است اعتبار پاسپورت‌های صادر شده برای این افراد از شهریور ماه ۱۳۹۱ بوده است و در صورت تمدید حداکثر تا مدت مدنظر، نهایتاً تا شهریور ۱۳۹۲ این مدارک اعتبار داشته است ولی بنا بر آخرین تصمیمات گرفته شده این مدارک تا تیر ماه ۱۳۹۳ قابل تمدید می‌باشد. به طور کلی می‌توان بیان کرد به دلیل دید بخشی‌نگری در این طرح و عدم وجود هماهنگی‌های لازم بین سازمان‌های مرتبط در بحث مهاجران خارجی در استان خراسان رضوی، این طرح تجربه ناموفقی بوده است. چرا که موجب ماندگاری موجه طویل‌المدت اتباع خارجی غیر مجاز گردید و به نحوی حضور آنها قانونی اعلام گردید. علاوه بر مدارک ذکر شده

- بررسی عوامل اجتماعی و اقتصادی در جاذبه و دافعه مهاجران افغانی:

با توجه به مبانی نظری تحقیق و مدل تحلیلی تحقیق بین سه متغیر جاذبه، دافعه و عوامل شخصی در مهاجرت از مدل سازی معادلات ساختاری استفاده گردید. این مدل روابط بین متغیرهای پنهان و آشکار را با استفاده از ضرایب رگرسیونی به دست می‌آورد. همچنین این مدل به بررسی شناسایی تحلیل مسیر متغیرها بر یکدیگر، تحلیل عامل‌ها، همبستگی بین متغیرها و میزان خطای هر متغیر می‌پردازد. در نهایت به منظور ارزیابی بهتر مدل از شاخص‌های نیکوئی برازش نیز استفاده شده است.

تعدادی از اتباع خارجی دارای کارت هویت ویژه اتباع خارجی می‌باشند. کارت آمایش مخصوص اتباع افغانستانی می‌باشد ولی برای اتباع سایر کشورها از کارت هویت ویژه استفاده می‌شود ولی برای برخی از مهاجران افغانستانی هم کارت هویت ویژه اتباع خارجی به عنوان مدرک شناسایی صادر می‌شده است. به طور کلی این مدرک شناسایی با کارت آمایش تفاوتی ندارد و فقط در برخی موارد همچون امکان گرفتن گواهینامه، بیمه و حساب بانکی متفاوت می‌باشد. بر همین اساس تعداد مهاجرین افغانستانی دارای کارت هویت ویژه در سال ۱۳۹۰ برابر با ۶۵۱۵ نفر و در سال ۱۳۹۱ برابر با ۶۱۱۷ نفر بوده است.

شکل ۲: مدل ساختار، سنجش تأثیر احساس عوامل جاذبه، دافعه و شخصی

پایین شاخص (CMIN) برابر است با ۲۸/۲۳۵،
شاخص (CMIN/DF) برابر است با ۳/۷۱۲، مقدار
(RMSEA) برابر با ۰/۴۳، شاخص نیکوئی

شاخص‌های کلی برازش مدل:

برازش مدل‌های ساختاری به دو صورت برازش کلی و برازش جزئی مورد انجام قرار می‌گیرد. طبق جدول

مقدار (GFI) برابر با ۰/۹۶۹، دیگر شاخص‌ها (IFI)، (RFI)، (NFI)، (AGFI)، به ترتیب برابر با ۰/۹۶۹، ۰/۹۲۸، ۰/۹۴۸، ۰/۹۴۹، هست.

برازش (CFI) برابر با ۰/۹۷۷ هست که مقدار مطلوب برای مدل فوق تلقی می‌گردد. همچنین در جدول فوق مقدار شاخص برازش هنجار شده‌ی مقتصد (PNFI) برابر با ۰/۶۴۱ است. همچنین

جدول ۳ شاخص‌های نیکویی برازش مدل

مدل			برازش خوب مدل	علائم	شاخص
مستقل	اشباع	اصلی			
۶	۲۱	۱۶	-----	NPAR	پارامترهای آزاد شده برای تدوین مدل
۱۲۸/۱۱	/۰۰۰	۲۸/۲۳۵	-----	CMIN	خی دو (کای اسکوتر)
۱۵	۰	۵	-----	DF	درجه آزادی
۲۳/۹۰۴		۲/۷۱۲	مقدار بین ۱ تا ۳	CMIN/DF	کای اسکوتر نسبی (بهنجار شده)
/۵۹۰	۱/۰۰۰	/۹۶۹	بالاتر از ۰/۹۵	GFI	شاخص نیکویی برازش
/۰۰۰	۱/۰۰۰	/۹۷۷	بالاتر از ۰/۹۵	CFI	شاخص برازش تطبیقی
/۲۴۵		/۰۴۳	کمتر از ۰/۰۵	RMSEA	ریشه میانگین مربعات خطای برآورد

- شاخص‌های جزئی برازش مدل:

داشته اند و منجر به مهاجرت شده اند، همچنین عوامل جاذبه در همه متغیرها رابطه معنادار بوده است ($P \text{ value} > 0.05$) رابطه نیز مستقیم و مثبت بوده است فقط بین مدت اقامت و متغیر جاذبه اثر معکوس بوده است یعنی هر چه مدت اقامت در ایران بیشتر بوده است جذابیت کمتری برای مهاجرین ایجاد نموده است.

طبق شاخص‌های جزئی برازش رابطه رگرسیون مدل پیش فرض می‌توان گفته که در بین ویژگی‌های شخصی افراد و نیروهای دافعه در کشور افغانستان فقط بین متغیر سن، تحصیلات رابطه وجود دارد که در این بین تحصیلات اثر منفی دارد یعنی هر چه سطح تحصیلات بالاتر رفته کمتر عوامل دافعه اثر

جدول ۴: رگرسیون مدل پیش فرض

متغیرها	تخمین	خطای معیار	نسبت بحرانی	سطح معناداری	ضریب
سن	/957	/024	2/829	/047	<--- دافعه
تحصیلات	-/231	/076	-3/035	/002	<--- دافعه
اقامت	/052	/063	/837	/403	<--- دافعه
درآمد	/020	/062	/328	/743	<--- دافعه

متغیرها	تخمین	خطای معیار	نسبت بحرانی	سطح معناداری	ضریب
سن جاذبه	-/840	/423	-1/987	/047	
تحصیلات جاذبه	/223	/061	<u>3/639</u>	***	
اقامت جاذبه	-/233	/051	-4/608	***	
درآمد جاذبه	/758	/550	2/160	/008	

۴- نتیجه گیری

اطلاعات مرکز آمار ایران، تفصیلی تر و دقیق تر است. از آنجا که اطلاع دقیقی از تعداد مهاجران افغانستانی استان خراسان رضوی قبل از سال ۱۳۸۲ به دست نیامد، تعداد مهاجران افغانستانی استان خراسان رضوی دارای مدرک معتبر اقامت (کارت آمایش و کارت هویت ویژه پناهندگی) در طی یک دوره ۱۰ ساله به شرح زیر است.

وضعیت تعداد مهاجران افغانستانی استان خراسان رضوی طی سال‌های مختلف را می‌توان از طریق دو منبع اطلاعاتی و آماری مورد بررسی قرار داد. اطلاعات مرکز آمار ایران و اطلاعات اداره کل امور اتباع و مهاجران خارجی استانداری خراسان رضوی ولی اطلاعات و آمار اداره کل امور اتباع و مهاجران خارجی استانداری خراسان رضوی نسبت به

جدول ۵: تعداد مهاجران افغانستانی استان خراسان رضوی در سال‌های مختلف

عنوان	۱۳۸۲ (آمایش ۱)	۱۳۸۴ (آمایش ۲)	۱۳۸۵ (آمایش ۳)	۱۳۸۷ (آمایش ۴)	۱۳۸۸ (آمایش ۵)	۱۳۸۹ (آمایش ۶)	۱۳۹۰ (آمایش ۷)	۱۳۹۱ (آمایش ۸)	۱۳۹۲ (آمایش ۹)
کارت آمایش (نفر)	۱۱۴۲۵۷	۱۳۸۹۴۷	۱۱۶۰۷۸	۱۳۳۹۷۸	۱۳۵۸۵۲	۱۲۷۶۳۶	۱۲۳۷۲۷	۱۴۳۰۸۸	۱۳۵۸۶۲
کارت هویت ویژه (نفر)	-	-	-	-	-	-	۶۵۱۵	۶۱۱۷	-
جمع کل (نفر)	۱۱۴۲۵۷	۱۳۸۹۴۷	۱۱۶۰۷۸	۱۳۳۹۷۸	۱۳۵۸۵۲	۱۲۷۶۳۶	۱۳۰۲۴۲	۱۴۹۲۰۵	۱۳۵۸۶۲

منبع: اداره کل امور اتباع و مهاجران خارجی استانداری خراسان رضوی، ۱۳۹۲

۱۳۸۲ برابر با ۱۱۴۲۵۷ نفر است و این رقم در سال ۱۳۹۲ برابر با ۱۳۵۸۶۲ نفر است که این تعداد بیانگر عدم کاهش تعداد مهاجران افغانستانی استان خراسان

همان طور که در جدول بالا مشخص است تعداد مهاجران افغانستانی استان خراسان رضوی بر اساس آمار کارت آمایش و کارت هویت ویژه در سال

رضوی در طی سال‌های اخیر است. هر چند که در طی این مدت ۱۰ سال در برخی سال‌ها این تعداد افراد با کاهش یا افزایش نسبت به سال قبل خود مواجه بوده است. علاوه بر این براساس اعلام پلیس اطلاعات و امنیت عمومی فرماندهی انتظامی استان خراسان رضوی، اداره گذرنامه هم به طور متوسط طی سال‌های مختلف تعداد ۳۲۰۰۰ مهاجر افغانستانی دارای گذرنامه می‌باشند. لازم به ذکر است بر اساس برآوردهای اداره کل امور اتباع و مهاجرین خارجی استان خراسان رضوی تعداد ۱۲۰۰۰۰ نفر مهاجر افغانستانی غیرمجاز در استان خراسان رضوی وجود دارد که اطلاع دقیقی از محل سکونت و سایر مشخصات این افراد وجود ندارد.

درباره وضعیت توزیع فضایی مهاجرین افغانستانی استان خراسان رضوی هم می‌توان گفت که این مهاجران در طی سال‌های گذشته یک روند ثابتی را داشته‌اند. این روند چگونگی پراکندگی مهاجران افغانستانی به این نحو است که در طی سال‌های مختلف حدود ۹۵ درصد مهاجران در شهرستان مشهد اقامت دارند که از دلایل اصلی این امر می‌توان به وجود بارگاه امام رضا (ع)، فضای بهتر برای شغل و کسب در آمد برای مهاجران خارجی و وجود حاشیه نشینی فراوان در شهر مشهد اشاره کرد. پس از شهرستان مشهد، شهرستان تربت جام با اسکان حدود ۳ درصد از مهاجران افغانستانی در استان، در رتبه دوم اسکان مهاجران افغانستانی در استان است. مهم‌ترین دلیل این امر هم وجود مهمان‌شهر در این شهرستان است که مهاجران افغانستانی در مهمان‌شهر تربت جام سکونت دارند و ۲ درصد دیگر مهاجران افغانستانی هم در سایر شهرستان‌های استان خراسان

رضوی پراکنده شده‌اند. حال با توجه به اسکان حدود ۹۸ درصد مهاجران افغانستانی در شهرستان‌های مشهد و تربت جام می‌توان گفت که پراکندگی مهاجران افغانستانی استان خراسان رضوی دارای الگوی فضایی خاصی است. با توجه به اینکه تقریباً تمامی مهاجرین افغانستانی در کشور و استان بر اساس معاهدات بین‌المللی مثل کنوانسیون ژنو ۱۹۵۱ هم اکنون دارای شرایط لازم که به عنوان پناهنده شناخته شوند، نمی‌باشند و بدون هیچ مشکلی به کشور افغانستان سفر کرده و دوباره به ایران بر می‌گردند و خطری از طرف حاکمیت افغانستان متوجه آنها نیست، باید به سمت فراهم کردن شرایط لازم جهت برگشت این افراد به کشورشان و خروج از وضعیت پناهندگی اقدام شود.

همچنین بررسی رابطه متغیرهای شخصی یا عوامل جاذبه و دافعه نشان می‌دهد که سن هر چه بالاتر برود جذابیت برای مهاجرت به ایران بالاتر می‌رود و بر عکس هر چه تحصیلات بالاتر رود عامل منفی برای دفع از کشور مبدا می‌باشد علاوه بر این هر چه مهاجرین اقامت بیشتر داشته‌اند کمتر تمایل به اقامت دارند ولی درآمد بیشتر خود عاملی برای جذب مهاجرت بوده است.

۵- قدرتدانی

این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی با عنوان "برنامه‌ریزی و مدیریت یکپارچه مهاجرین افغانستانی استان خراسان رضوی و نقش آن در امنیت استان" است که با حمایت دفتر تحقیقات کاربردی فا.ا. خراسان رضوی انجام گرفته است و مولفین بر خود

توسط روابط عمومی کمیساریای عالی سازمان ملل متحد در امور پناهندگان دفتر تهران.

زنجانی، حبیب الله (۱۳۸۰)، مهاجرت، انتشارات سمت، تهران

شاطریان، محسن و گنجی پور، محمود (۱۳۸۹)، تاثیر مهاجرت افغان‌ها بر شرایط اقتصادی و اجتماعی شهر کاشان، مجله پژوهش و برنامه ریزی شهری، سال اول، شماره ۳، مردودشت.

فخری زاده چنارسوخته، حسن (۱۳۹۰)، بررسی عوامل مرتبط با سازگاری مهاجران افغانی مطالعه موردی شهرک گلشهر مشهد، پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه شناسی، دانشکده اقتصاد، مدیریت و علوم اجتماعی، دانشگاه شیراز.

کریمی موعاری، زهرا (۱۳۸۳)، تأثیر مهاجران افغانی بر سطح دستمزد و اشتغال در ایران، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران، شماره ۱۸، تهران.

کریمی، حسین علی (۱۳۹۲)، مهاجرت، تحرک سکونتی و بازتاب آن بر ساختار اجتماعی - فضایی شهری نمونه موردی: مهاجران افغانی شهر مشهد با تأکید بر مناطق ۴، ۵ و ۶، پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشکده جغرافیا و علوم محیطی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار.

کوشکی، محمد صادق (۱۳۸۱)، مهاجران افغان و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه مطالعات راهبردی، شماره ۱۶، تهران.

محمودیان، حسین (۱۳۸۶)، مهاجرت افغان‌ها به ایران: تغییر در ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی و انطباق با جامعه مقصد، مجله نامه انجمن جمعیت شناسی ایران، شماره ۴، تهران.

لازم می‌دانند که از حمایت‌های مادی و معنوی این دفتر قدردانی نمایند.

منابع

اداره کل امور اتباع و مهاجران خارجی استانداری خراسان رضوی (۱۳۹۲)، مشهد.

افراخته، حسن، منافی آذر، رضا، ولایی، محمد اثرات (۱۳۹۵) مکانی فضایی مهاجرت بازگشتی در شهرستان میاندوآب، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، شماره ۵.

ایراندوست، کیومرث، بوچانی، محمدحسین، روح الله تولایی (۱۳۹۳) تحلیل دگرگونی الگوی مهاجرت داخلی کشور با تأکید بر مهاجرت‌های شهری، مطالعات شهری، شماره ششم

بیک محمدی، حسن و مختاری ملک آبادی، رضا (۱۳۸۲)، تحلیلی جغرافیایی بر روند مهاجرت در استان خوزستان، مجله جغرافیا و توسعه، شماره ۲، مشهد.

پلیس اطلاعات و امنیت عمومی فرماندهی انتظامی استان خراسان رضوی، اداره گذرنامه (۱۳۹۲)، مشهد.

جمشیدی‌ها، غلامرضا و علی بابائی، یحیی (۱۳۸۱)، بررسی عوامل موثر بر بازگشت مهاجران افغانی با تکیه بر ساکنین شهرک گلشهر مشهد، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۲۰، تهران.

جوان، جعفر (۱۳۹۰)، جغرافیای جمعیت ایران، انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد، مشهد.

روابط عمومی کمیساریای عالی سازمان ملل متحد در امور پناهندگان دفتر تهران (۱۳۸۷): کنوانسیون و پروتکل مربوط به وضع پناهندگان، ترجمه شده

Vafa, O (2006): Refugees in Iran and International Security, Paper presented at the annual meeting of the International Studies Association, San Diego, CA (March 22, 2006).

www.moi.ir

مرکز آمار ایران (۱۳۸۵)، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن ایران.

مرکز آمار ایران (۱۳۹۰)، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن ایران.

موثقی جدیدی، حسین و خاتون آبادی، احمد (۱۳۸۸)، تعیین رابطه عوامل درون خانوار و

مهاجرت اعضای روستایی شهرستان مرند به شهرها در سال ۱۳۸۳، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۲، شماره ۳، تهران.

ناصری، کامران (۱۳۷۹)، مهاجران افغانی در ایران و سرشماری آنها، نشریه گفتگو، شماره ۳۰، تهران.

Adelkhah, F and Olszewska, Z (2007): The Iranian Afghans, Journal of Iranian Studies, Vol. 49.

Jackson, A (2009): The cost of war afghan experiences of conflict, 1978 – 2009, A report was jointly designed by Afghan Civil Society Forum (ACSF), Afghan Peace and Democracy Act (APDA), Association for the Defence of Women's Rights (ADWR), Cooperation Centre for Afghanistan (CCA), Education Training Center for Poor Women and Girls of Afghanistan (ECW), Oxfam GB, Organization for Human Welfare (OHW), Sanayee Development Organization (SDO) and The Liaison Office (TLO).

Jawad, H & Koehler, J & Gosztonyi, K (2016): Reasons for the Current Afghan Migration to the EU, A report to the Germany Foreign Office by: Afghan Human Rights Research and Advocacy Organization (AHRRAO).

Jazayery, L (2002): The Migration-Development Nexus: Afghanistan Case Study, Journal of International Migration Vol. 40 (5).

Koepke, B (2011): The situation of Afghans in the Islamic republic of Iran, nine years after the overthrow of the Taliban regime in Afghanistan, Middle East institute, Foundation pour la recherche strategique, February 2011.